

Overwegingen bij de herziening van Lettinga's *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*

Wido van Peursen

Een van de gebieden waarop de Vereniging Hebreeuws actief is, is de inventarisatie en evaluatie van materiaal dat gebruikt kan worden bij het onderwijs Hebreeuws. Op 27 Februari 1997 organiseerde de Vereniging een avond over leermiddelen Hebreeuws (zie ook elders in dit nummer). Bij deze gelegenheid is ook ruimschoots aandacht besteed aan de herziening van Lettinga's *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws* door professor Muraoka, met medewerking van schrijver dezes.¹ Op verzoek van de redactie zal ik op deze bladzijden iets meer vertellen over de overwegingen die bij de herziening van de *Grammatica* een rol gespeeld hebben.

In 1936 verscheen de eerste druk van de *Hebreeuwsche Grammatica* van dr. J. Nat. De derde druk (1945) was een bewerking door dr. J.J. Koopmans. De zesde druk, nu getiteld *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, was een herziening door prof. dr. J.P. Lettinga, evenals de zevende uit 1972 en de achtste uit 1976. Omdat de negende druk, afgezien van de toegevoegde 'Aanvullingen en verbeteringen' (afgesloten in 1982), niet verschilde van de achtste, is de tiende druk (1996) in wezen een herziening van de achtste druk uit 1976. (Wel was er in 1992 een geheel bijgewerkte editie van de *Grammatica* in het Duits verschenen.)

Een aantal veranderingen in de tiende druk houdt verband met het gebruik van de *Grammatica* als leerboek, samen met het bijbehorende Hulpboek. Voor veel mensen vormde het gebruik van de traditionele westerse grammaticale terminologie een probleem. Omdat deze bij de lezers niet meer als bekend verondersteld kan worden, is er een uitgebreide verklarende woordenlijst opgenomen, met meer dan tweehonderd grammaticale begrippen, voorzien van voorbeelden uit het Nederlands of andere (moderne) talen. Een andere mogelijkheid zou geweest zijn om de traditionele terminologie geheel te vervangen door Nederlandse begrippen ('werkwoord' in plaats van 'verbum', 'ontkenning' in plaats van 'negatie' enz.), maar dat zou de aansluiting

met andere, buitenlandstalige vakliteratuur zeer bemoeilijkt hebben. Om de stap van de *Grammatica* naar de grotere standaardwerken en andere literatuur juist te vergemakkelijken, zijn bij iedere paragraaf verwijzingen toegevoegd naar *A Grammar of Biblical Hebrew* van P. Joüon en T. Muraoka (Rome 1991, herziene editie 1993) en *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax* van B.K. Waltke en M. O'Connor (Winona Lake 1990).

In het Hulpboek worden de oefeningen voorafgegaan door aanwijzingen voor het gebruik van het Hulpboek in combinatie met de *Grammatica*. Aan de hand van het eerste blok oefeningen (1–19) kan men zich de grondbeginselen van de Hebreeuwse grammatica eigen maken. Vervolgens kan men overgaan tot het lezen van bijbelteksten, terwijl men de grammaticale kennis verdiept met het tweede blok oefeningen (20–40). In dit tweede blok zijn bij de herziening de losse woorden (voornamelijk vormen van de onregelmatige werkwoorden en naamwoorden van de verschillende buigingsklassen) vervangen door korte zinnen.

Het notenapparaat bij de 'Stukken uit het Oude Testament' is aanzienlijk uitgebreid. De aantekeningen 'zijn niet alleen bedoeld als hulp bij de lectuur van deze stukken, maar ook als middel om zich aan de hand van deze stukken vertrouwd te maken met de grammatica van het Bijbels Hebreeuws' (*Hulpboek*, p. 1). Zij maken opmerkzaam op taalkundige verschijnselen die in de tekst voorkomen en zijn daarbij niet beperkt tot grammaticale moeilijkheden, onregelmatigheden of problemen bij de vertaling in het Nederlands. Hierdoor is het mogelijk zich aan de hand van het Hulpboek te verdiepen in de Hebreeuwse syntaxis, een onderdeel van de Hebreeuwse grammatica dat bij de korte zinnen uit de oefeningen nauwelijks aan bod kon komen.

De 'Stukken uit het Oude Testament' kunnen worden onderverdeeld in de ge vocaliseerde en de ongevocaliseerde teksten. Bij de eerste is, anders dan bij de vorige druk, de vocalisatie niet meer volledig, maar neemt zij geleidelijk af. Wie ervaring heeft met het onderwijs in Modern Hebreeuws weet dat de vocalisatie soms niet als hulpmiddel, maar juist als ballast wordt ervaren. Dit geldt ook voor het Bijbels Hebreeuws, zeker als het gaat om woorden die zeer frequent voorkomen, zoals bijvoorbeeld וַיֵּאמֶר, וַיִּזְכֹּר, וַיִּשְׁמַע, of אָשֶׁר. Bovendien wordt de gebruiker van het boek er zo in getraind het 'woordbeeld' van een woord te herkennen, los van de vocalen en accenten.

Het Hulpboek wordt afgesloten met de paradigmata van het werkwoord. In de vorige druk waren deze gelijk aan die in de *Grammatica*. Nu zijn de paradigmata in het Hulpboek uitgebreid, terwijl in de *Grammatica* alleen die vormen genoemd worden die men zich bij een eerste bestudering van het Hebreeuws dient eigen te maken. In de praktijk was namelijk gebleken dat de vermelding van bijvoorbeeld pausavormen in de rijtjes van het werkwoord dikwijls als verwarrend werd ervaren. Bij de leesstukken is ook een tekst uit het boeiende epigrafische Hebreeuwse materiaal opgenomen, namelijk

de Siloam-inscriptie. Ook deze tekst is voorzien van uitgebreide aantekeningen. Het Hulpboek wordt opgesierd door een fraaie en nieuwe (!) tekening van deze inscriptie van de hand van dr. G. van der Kooij.

Naast de hierboven genoemde wijzigingen zijn er veranderingen van meer inhoudelijke aard. Het gaat hierbij vooral om het verwerken van nieuwe inzichten in de studie van het Hebreeuws in de laatste decennia.

Belangrijke wijzigingen zijn aangebracht in de *Inleiding*, bijvoorbeeld ten aanzien van de kenmerken van de Semitische talen en de geschiedenis van het Hebreeuws.

In de *Fonologie* is de meest ingrijpende verandering te vinden in de beschrijving van de šwā. De šwā (niet alleen de zogenaamde 'šwā quiescens', maar ook de 'šwā mobile') en de ḥatef-vocalen worden niet meer als lettergreepvormend beschouwd, met als consequentie dat een woord als כְּרִית 'verbond' niet als tweelettergrepig (*be-rit*), maar als éénlettergrepig (*brü*) wordt geanalyseerd. Dit heeft grote gevolgen voor bijvoorbeeld de bespreking van de klemtoon. Zo is de opmerking dat de klemtoon in הָלַךְ 'weg!' en הָאֵלֶּה 'naar de tent' op de derde lettergreep van achteren valt (negende druk, § 10 c) niet verenigbaar met onze interpretatie van de šwā en de ḥatef-vocalen, en kon daarom in de tiende druk niet gehandhaafd blijven.

In de *Morfologie* is onder andere de paragraaf over de 'nomina segholata' ingrijpend veranderd en is de paragraaf over de voorgeschiedenis van het Hebreeuwse werkwoord geheel herschreven.

In de *Syntaxis* betreffen de belangrijkste veranderingen de zinsbouw en de syntaxis van het werkwoord, met name het z.g. 'perfectum' en 'imperfectum'.

Elders ben ik uitgebreid op al deze veranderingen ingegaan;² nu wil ik er één punt uitlichten. In de negende druk (§ 26 e) vindt men de volgende notitie over het suffix van de 3e pers. vrouwelijk aan een naamwoord in het enkelvoud:

3 f. *sūsa* – *hā*: *sūsāhā* (Qum. סוּסָהָ) > *sūsā* (Pal.); *sūsāh* (Tib.; met restitutie van de ה). Vgl. חֵילָה (*hēlā*) 'haar voormuur' (Ps. XLVIII 14) met חֵילָה (*hēlāh*) (Zach. IX 3).

Als we deze opmerkingen zorgvuldig bekijken vallen een paar dingen op:

1. De Qumran-vorm סוּסָהָ wordt gezien als weergave van de 'oorspronkelijke' vorm *sūsa-hā*.
2. De palestijnse vocalisatie, zonder mappiq in de *hā*, wordt beschouwd als een oudere vorm dan de tiberiënsische vorm met mappiq.
3. De tiberiënsische vorm wordt beoordeeld als een restitutieform.

De achtergrond van deze beschrijving is de gedachte dat het Qumran-Hebreeuws, de palestijnse vocalisatie en het tiberiënsische Hebreeuws drie achtereenvolgende punten

zijn op de historische ontwikkelingslijn van het Hebreeuws, en dat de tiberiënsische tekst bovendien 'restitutievormen' bevat, die niet het product zijn van een natuurlijke ontwikkeling van de taal, maar reconstructies van de Masoreten. Deze gedachte was inderdaad wijd verbreid in de tijd dat Lettinga zijn herzieningen van de *Grammatica* schreef. We vinden haar onder andere in de werken van Paul Kahle (vooral in zijn *Masoreten des Westens*) en Rudolph Meyer (onder andere in zijn *Hebräische Grammatik*). In de laatste decennia is dit beeld echter ingrijpend gewijzigd. Nader onderzoek heeft aangetoond dat de verschillende vormen van het Hebreeuws die ons bekend zijn niet behoren tot één en dezelfde lineaire ontwikkeling en dat het tiberiënsische Hebreeuws geen ontwerp van de Masoreten is, maar de weerslag van reeds bestaande uitspraak-tradities. Zo wordt de vorm סוסה uit het Qumran-Hebreeuws niet meer als een archaïsche, maar als een nieuwe, secundaire vorm beschouwd. In de tiende druk worden wel de twee vormen uit de masoretische tekst en de vorm uit het Qumran-Hebreeuws gegeven, maar zonder de suggestie dat deze vormen in één historische ontwikkeling passen of dat de tiberiënsische vorm een restitutievorm is:

3 f. *sūsa*—*hā* > *sūsāh*, soms ook *susā*, vgl. חֵילָה (*hēlā*) 'haar voormuur' (Ps. XLVIII 14) met חֵילָה (*hēlāh*) (Zach. IX 3); Qum. סוסה.

Veel van de wijzigingen in de tiende editie hebben, evenals het hier gegeven voorbeeld, te maken met veranderde standpunten en nieuwe inzichten in de hebraïstiek. Dit geldt overigens ook voor veel van de veranderingen die Lettinga heeft aangebracht in de *Grammatica* van Nat-Koopmans. Het is de verdienste van de verschillende bewerkers van de *Grammatica* dat de ontwikkelingen in de studie van het Hebreeuws hun weerslag hebben gevonden in de herziene edities die in de loop der tijd verschenen zijn. Het spreekt vooral voor de oorspronkelijke auteur, dat de *Grammatica* steeds geschikt bleek om deze aanpassingen op te nemen en nu na zestig jaar haar tiende druk beleeft.

1. J.P. LETTINGA, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, tiende, herziene editie door T. Muraoka, met medewerking van W.Th. van Peursen; met *Hulpboek bij de Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, achtste, herziene editie (Leiden: Brill, 1996).

2. W.Th. van PEURSEN, 'Nat—Koopmans—Lettinga—Muraoka: Ontwikkelingen in de hebraïstiek van 1936 tot 1996', te verschijnen in het *Nederlands Theologisch Tijdschrift*.

Drs. W.Th. van Peursen is verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden en werkt onder leiding van prof. dr. T. Muraoka aan een proefschrift over het werkwoordssysteem in de Hebreeuwse tekst van Ben Sira.